ANαliZA

časopis za kritično misel

Letnik 11, številka 3, oktober 2007 · ISSN 1408-2969

VARIA

Danilo Šuster

Kontekstualizem, protidejstveniki in realizem

Filozofska fakulteta Maribor

Citiranje: Danilo Šuster, »Kontekstualizem, protidejstveniki in realizem«, *Analiza: časopis za kritično misel* 11, št. 3 (2007): 89–112.

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva 4.0 Mednarodna (CC BY 4.0), https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sl.

Izdajatelj: Društvo za analitično filozofijo in filozofijo znanosti, Ljubljana.

Elektronska različica je izvirna tiskarska datoteka številke, ki ji je bil leta 2026 dodan ta naslovni list. Strani in prelomi ustrezajo tiskani izdaji.

Danilo Šuster
Filozofska fakulteta Maribor

Kontekstualizem, protidejstveniki in realizem

Kontekstualizem lahko označimo kot tezo, da isti stavek v različnih kontekstih izraža različne propozicije, ki se razlikujejo v svoji resničnostni vrednosti. Kontekstualizem je filozofsko privlačen, saj obeta enostavno razrešitev velikih filozofskih problemov (vsakdo ima prav – v svojem kontekstu). Problem pa je, da vodi v relativizem in subjektivizem. Kontekstualizem je izvorno in primarno teza o jeziku: kako ocenjevati resničnostno vrednost določenih izjavljanj in trditev. V tem sestavku se ukvarjam s pomenom *protidejstvenikov* – pogojnikov oblike "Če bi bilo res, da *p*, potem bi bilo res, da *q*." Zagovarjam teorijo protidejstvenikov kot kontekstualno strogih pogojnikov. Obravnavam nekatere klasično veljavne vzorce sklepanj za pogojnike (hipotetični silogizem, kontrapozicija, okrepitev antecedensa), ki se zdijo za takšne pogojnike neveljavni, so pa veljavni za kontekstualno stroge pogojnike. Na koncu pokažem, da kontekstualizem glede protidejstvenih pogojnikov ne vodi do relativizma – nekateri protidejstveni spori so pravi spori o dejstvih, o objektivnih zvezah in (ne)odvisnostih v svetu.

Ključne besede: kontekstualizem, protidejstveniki, strogi pogojnik, (anti)realizem, sklepanja v logiki pogojnikov

1.

Kontekstualizem je, tako kot večina zamisli v filozofiji, staro-grška iznajdba. »Človek je mera vseh stvari,« pravi Protagoras. Kako to razumeti? Če gospa Vroča pravi »Danes je pa tu vroče,« potem je to res za njo. Če pa gospa Hladna v istem prostoru istočasno reče »Danes je pa tu kar hladno,« je tudi to lahko res za njo. Isto temperaturo lahko ena oseba občuti kot mraz, druga kot toploto. Mera »toplote« je individualna oseba, pripis resnice izjavi »Tukaj je vroče,« pa je odvisen od konteksta – v tem primeru od osebe, ki to izjavlja.

Na drug način lahko kontekstualizem opišemo kot tezo, da so nekateri pojmi implicitno »relacijski.« Primer takšnega pojma je »biti velik.« Nobena stvar ni velika po sebi, ampak vedno le glede na nek standard, razred ali skupino, ki pa je običajno ne omenjamo. Ko rečem: »To pa je res velika uš!« imam v mislih lestvico velikosti, ki je primerna za uši. Zato je neveljavno sklepanje: »Vsaka uš je žival, torej so velike uši velike živali.« Velike uši so velike samo *relativno*, kot uši, niso pa velike nasploh. Veljavno pa je sklepanje: »Vsaka kravata je

modni dodatek, torej so svilene kravate svileni modni dodatki.« Pojem »biti svilen« ni relacijski. In ko, denimo, dve osebi opazujeta 188 cm visokega Janeza in prva reče »Janez je visok« (glede na normalne ljudi), druga (trener košarkaškega moštva) pa »Janez ni visok« (glede na košarkaše) obe izrekata resnico. Le da se njuna konteksta razlikujeta v implicitnih standardih velikosti.

V opisanih primerih je *standard* za uporabo pojma odvisen od konteksta. Mnogo bolj običajni so primeri, ko je referenca *indeksikala* odvisna od konteksta. Ko reče gospa Vroča »Jaz sem ženska,« njen stavke izraža resnično propozicijo, da je *ona* ženska. Ko pa reče gospod Hladni »Jaz sem ženska,« njegov stavek izraža neresnično propozicijo, da je *on* ženska. Konteksta se razlikujeta v referenci besed »jaz.« Jezikovni pomen besed in stavka pa je fiksen, obe osebi uporabljata besedo »jaz« v njenem standardnem pomenu. A obstaja dodatno pravilo, ki določa kontekstualno spremembo reference (prim. Williamson, 2007). V splošnem lahko kontekstualizem označimo kot tezo, da isti stavek v različnih kontekstih izraža različne propozicije, ki se razlikujejo v svoji resničnostni vrednosti.

Kontekstualizem v primeru trditev »Mene boli zob« in celo »Janez je visok« se nam morda zdi trivialen. A če to teorijo razširimo tudi na filozofsko pomembne pojme, kar je imel v mislih že Protagoras, potem vsi »veliki« pojmi – resnica, lepota, dobrota, pravica – postanejo relativni in odvisni od konteksta. Nekatere smeri v filozofiji to že dalj časa ponavljajo – filozof se sploh ne more lotiti analize nekega pojma, ne da bi pri tem upošteval zgodovinskosti in kontekstualnosti pojma in problemov, v katerih nastopa. Kontekstualizem je že nekaj časa ena od vročih tem tudi v analitični filozofiji. Plaz je sprožil kontekstualizem v epistemologiji. Ko rečem »Vem, da ima vlak v Ljubljano odhod ob 16.50,« je to res glede na običajne standarde upravičenja (preveril sem, denimo, vozni red). A če je zelo pomembno, da ujamem prav ta vlak, se kontekst pripisa vedenja spremeni in standardi zvišajo, v tem primeru bi rekli, da vem samo, če sem, denimo, dodatno preveril, da vlak nima zamude. Resnica trditve »S ve, da p« je tako odvisna od epistemskih standardov, ki se spreminjajo s kontekstom. Ista trditev o vedenju, ki jo izreka ista oseba v istem trenutku, spreminja svojo resničnostno vrednost glede na različne standarde upravičenja.

Teorijo zlahka razširimo na večino filozofsko pomembnih pojmov. Ko, denimo, rečem »Trobec je moralno odgovoren za svoje umore, saj jih je zagrešil po svoji svobodni volji,« je to morda res glede na normalne standarde odgovornosti na sodišču (prištevnost, odsotnost prisile, ipd.). Morda pa ni več res (ali postane vsaj dvomljivo), ko kot filozofi sfero pozornosti razširimo na čisto *vse* dejavnike, ki vzročno pojasnjujejo njegove umore (nevrološki vzorci in zakoni narave, vloga »matere«, pretekla stanja, ki determinirajo naslednja stanja …) in morda kažejo, da sploh ni imel možnosti izbire (prim. Hawthorne, 2001).

Kontekstualizem je filozofsko privlačen, a ima svojo ceno. Njegova privlačnost je v sila enostavni razrešitvi filozofskih problemov (prim. Williamson, 2007). Zdi se, da gre v filozofskem problemu za paradoks, hkratno sprejemanje dveh nasprotujočih si propozicij - »S ve, da p« in »S ne ve, da p«; »S je svoboden« in »S ni svoboden.« Kontekstualizem pa problem (skepticizem, svoboda …)

diagnosticira kot prikrito obliko relativnosti. Resnica dveh navidez protislovnih trditev je s tem ohranjena. Vsak stavek izraža resnično propozicijo v svojem kontekstu, ni pa enotnega konteksta, v katerem bi sprejemali oba med seboj nasprotna stavka. Filozofsko pomembni spori so tako za kontekstualista zgolj navidezni.

Toda, ali ni takšna rešitev nekam plitva in prazna? In ali nista relativizem in subjektivizem, h katerima nas vodi kontekstualizem, povsem nesprejemljiva, kot je dokazoval že Platon v svojem dialogu *Protagoras*? Nekateri spori so *pravi* in ne zgolj navidezni, verbalni, kot je tisti v primeru pojma »biti visok.« Feldman (1999) navaja primer tipičnega spora na področju etike in morale. Morda se nam zdijo včasih bolj prepričljivi razlogi za splav, drugič tisti proti splavu. Kontekstualistova rešitev – oba, zagovornik in nasprotnik splava imata prav, vsak v svojem kontekstu, nas tu sploh ne prepriča. Zavedamo se, da gre za pravi spor, v katerem lahko udeleženci, ki si zares nasprotujejo, včasih tudi spremenijo svoja stališča. Feldman navaja tudi spreminjajoče se teorije o tem, kaj je povzročilo izginotje dinozavrov (padec meteorja, klimatske spremembe, nesorazmerje v zgradbi telesa – preveliko telo in premajhna glava …). Tudi tu je kontekstualistična rešitev, da je vsaka od teorij resnična v svojem kontekstu, povsem nesprejemljiva. Trditve o tem, kaj je povzročilo izginotje dinozavrov, so med seboj zares in absolutno nezdružljive.

Mislim, da se lahko strinjamo s Platonom, Williamsonom in Feldmanom – nekateri spori so pravi in nekatere teorije so absolutno nesprejemljive. Toda raziskovalni program kontekstulizma je v polnem razcvetu in njegovih dosežkov ni mogoče zanikati. No, kontekstualizem je izvorno in primarno teza o jeziku: kako ocenjevati resničnostno vrednost določenih izjavljanj in trditev. Tudi njegova orodja so najbolj izdelana prav v preučevanju semantičnih teorij (prim. Stalnaker, 1999). V tem sestavku se bom tako ukvarjal s pomenom *protidejstvenikov* – pogojnikov oblike "Če bi bilo res, da *p*, potem bi bilo res, da *q*" (uporabljal bom oznako "$p > q$").[1] Protidejstvenik je *irealni* pogojnik v pogojnem naklonu, saj ta konstrukcija nakazuje, da je antecedens dejansko neresničen (zato PROTI-dejstvenik). Protidejstveni pogojniki pa niso zanimivi le za filozofijo jezika, saj imajo pomembno vlogo v filozofskih analizah in pojasnilih – z njimi izražamo določene modalno stabilne vzorce odvisnosti: vzročne, nomološke, razlagalne ... Zanimalo me bo, kako je mogoče zagovarjati teorijo protidejstvenikov kot kontekstualno strogih pogojnikov, ne da bi pri tem zašli v relativizem in subjektivizem. Pojasnilo protidejstvenikov pa ima tudi širše, filozofsko pomembno konsekvence, kar bom skušal prikazati z razpravo o Van Frassenovem anti-realizmu. Kontekstualizem ne vodi nujno do anti-realizma. Tudi kontekstualist mora priznati, da so nekateri protidejstveni spori pravi spori o dejstvih.

[1] Prim. Šuster 2002. V članku nastopajo precej predelani in posodobljeni deli tretjega poglavja doktorske disertacije (Šuster 1995), ki je nastala s podporo Ministrstva za znanost republike Slovenije. Metajezikovnim variablam in narekovajem se bom izogibal, saj bo razlika med rabo in omembo v glavnem raz-

2.

V romanu *Jetniški Tič* (angl. Jailbird) Kurta Vonneguta nastopa zgodba »Zaspal na prekretnici,« ki opisuje računalniško opremljen sprejemni center s finančnimi strokovnjaki pri vhodu v raj. V tem centru mora duh vsakega pokojnika, če želi v raj, finančnim strokovnjakom do potankosti obrazložiti, kako je izkoristil poslovne priložnosti, ki mu jih je Bog prek svojih angelov poslal na Zemljo. Izpraševalec pretresa razne epizode iz življenja pokojnika ali pokojnice in opozarja na zamujene priložnosti za obogatitev. Pred takšnim »avditorjem« se znajde tudi duh Alberta Einsteina, ki mu strokovnjak razlaga, kako bi lahko obogatel, ko bi le leta 1905 vzel še eno hipoteko na svojo hišo v Švici in investiral denar v tedaj že znana nahajališča urana, še preden je svetu razkril svojo znamenito formulo. Tako pa je spet »zaspal na prekretnici« in dane priložnosti ni izkoristil. Duh vsakega pokojnika mora potrditi, da je bilo življenje do njega »fer,« dane so mu bile vse možnosti, ne glede na to, ali jih je izkoristil, zato ne more Boga dolžiti za vse, kar je zamudil. Šele, ko to podpiše, dobi prepustnico, s katero lahko vstopi skoz nebeška vrata. Tudi Einsteinov duh podpiše, potem pa srečuje množico duhov, razočaranih nad svojo nespretnostjo, da bi izkoristili zamujene priložnosti (recimo, zakonski par, ki je naredil samomor, ker je izgubil piščančjo farmo, je celo življenje živel tik nad največjim nahajališčem niklja na Zemlji; štirinajstletnik iz Harlema, ki je izgubil življenje v pouličnih spopadih, je vsak dan hodil mimo diamanta na dnu neke kotanje – če bi ga prodal in investiral v nasade kakava, bi se lahko preselil iz Harlema in študiral na Harvardu …, ipd.). Einsteinov duh pa kmalu ugotovi nelogičnost celotnega sistema. Če bi vsak Zemljan izkoristil svojo priložnost in postal najprej milijonar, nato milijarder, ipd., tedaj bi papirnata vrednost bogastva na Zemlji presegla število molekul v vesolju v roku kakih treh mesecev. In nikogar več ne bi bilo, ki bi se ukvarjal s kakšnim koristnim delom. Zato pošlje Bogu pismo, saj meni, da Bog gotovo ne ve, kaj govorijo njegovi izpraševalci, ki okrutno varajo duhove pokojnikov z nekakšnimi zamujenimi priložnostmi. Do avdience pri Bogu pa ne pride, ker Bog pošlje arhangela, ki rdeč od besa Einsteinovemu duhu zagrozi, da mu bodo odvzeli violino, če bo še naprej povzročal težave in rušil avtoriteto finančnih strokovnjakov pri duhovih pokojnikov. Ker Einsteinu violina pomeni več od vsega, za vse večne čase neha razpravljati o nepravičnem sistemu.

Zgodba je vir zanimivih protidejstvenikov, recimo: »Če bi Einstein investiral v znana nahajališča urana, preden bi svetu razkril $E=mc^2$, bi obogatel,« saj ni jasno, če bi Einstein sploh kaj odkril, če bi se ukvarjal z investicijami. Toda za razpravo o kontekstualizmu si oglejmo naslednji namišljeni dialog med izpraševalcem (A) in Einsteinovim duhom (E):

A1 Če ne bi zaspal na odločilni življenjski prekretnici in bi izkoristil svojo priložnost, bi obogatel.

E1 Ni res. Če bi *vsakdo* izkoristil svojo priložnost, potem ne bi obogatel. Nemogoče je, da bi vsakdo izkoristil svojo priložnost, saj bi v zelo kratkem času izčrpali vse vire bogastva.

A2 Če *ti takrat* ne bi zaspal na življenjski prekretnici in bi izkoristil svojo priložnost, bi obogatel. To velja za vsak posamezen protidejstvenik namenjen vsakemu posamezniku!

E2 Ampak Bog »po definiciji« vsakemu posebej *in* vsem *hkrati* zagotavlja dobitek! Torej so v tem kontekstu resnični vsi protidejstveniki, vsi hkrati pa ne morejo biti resnični.

A3 No …, tudi če bi vsakdo izkoristil svojo priložnost, bi še vedno obogatel, saj bi Bog v svoji dobroti že poskrbel, da bi bili zemeljski viri neizčrpni.

Za kakšen spor gre v pri protidejstvenem pogojniku »Če bi izkoristil svojo priložnost, bi obogatel?« Ali imata prav oba, izpraševalec in Einsteinov duh, toda vsak v svojem kontekstu? Ali je odvisnost od konteksta odločilna za razumevanje protidejstvenikov? Kako sploh pojasniti pomen takšnih pogojnikov?

V elementarni propozicionalni logiki je pogojnik »če *p*, potem *q*«, kadar ga simbolizira materialna implikacija "(p ⊃ q)" resničen, kadar je antecedens *p* neresničen ali pa je konsekvens *q* resničen. To pa ne more veljati za protidejstvene pogojnike, saj njihova resničnostna vrednost ni določena *samo* z resničnostno vrednostjo antecedensa in konsekvensa. Vzemimo nek enostaven model:

SLE V sobi gori luč (L), stikalo je v položaju vklop (S), z električnim krogotokom je vse v redu (E). Predpostavimo še, da, če stikalo ni vklopljeno (¬S), tedaj je izklopljeno.

V opisani situaciji sprejemamo protidejstvenik (1) "Če bi bilo stikalo izklopljeno, luč ne bi gorela" (¬S > ¬L), ne pa (2) "Če bi bilo stikalo izklopljeno, bi bil električni krogotok v okvari" (¬S > ¬E) , čeprav sta v obeh pogojnih zvezah antecedens in konsekvens neresnična. Sprejemamo tudi (4) "Če bi bilo stikalo izklopljeno, bi električni krogotok (še vedno) deloval v redu" (¬S > E), ne pa (3) "Če bi bilo stikalo izklopljeno, bi luč (še vedno) gorela" (¬S > L) , čeprav imata v obeh primerih pogojnika neresnična antecedensa in resnična konsekvensa. Resničnostne vrednosti opiše naslednja tabela:

	S	L	E		Res. Vredn.
1.	N	N		¬S > ¬L	R
2.	N		N	¬S > ¬E	N
3.	N	R		¬S > L	N
4.	N		R	¬S > E	R

Takoj opazimo, da so v tabeli nekatera mesta prazna. Če protidejstvenik ni odvisen od resničnostnih vrednosti obeh delnih stavkov, pa se morda njegova resničnostna vrednost sistematično spreminja v odvisnosti od nekega tretjega dejavnika. Tabelo lahko dopolnimo, če ekspliciramo tudi predpostavljeno odvisnost. Predpostavimo, da takrat, ko je krogotok v okvari (¬E), pri prižganem stikalu luč ne gori (¬L). Kot okvaro v krogotoku bomo šteli tudi situacijo, v kateri pri izklopljenem stikalu (¬S) luč še vedno gori (L). V spodnji tabeli je v oklepaju navedena predpostavljena vrednost tretjega faktorja.

	S	L	E		Res. Vred.
1.	N	N	(R)	¬S > ¬L	R
2.	N	R	(R)	¬S > L	N
3.	N	N	(N)	¬S > ¬L	N
4.	**N**	**R**	**(N)**	**¬S > L**	**R**
5.	N	(R)	N	¬S > ¬E	R
6.	N	(R)	R	¬S > E	N
7.	N	(N)	N	¬S > ¬E	N
8.	N	(N)	R	¬S > E	R

Tabela kaže, da bi operator ">" v našem primeru lahko razumeli kot trimestni logični veznik - resnica protidejstvenika je odvisna od antecedensa, konsekvensa in implicitnega tretjega faktorja. Toda v splošnem samo dodatek tretjega faktorja ne bo zadoščal. Vzemimo četrto vrstico v tabeli (poudarjeno), po kateri smemo zatrditi, da, če bi stikalo izklopili, tedaj bi, ob napaki v krogotoku, luč še vedno gorela. Denimo, da steklo žarnice ni del krogotoka, je pa načeto, tako, da ob izklopu žarnica eksplodira, zato luč ne zagori. Dodatna implicitna premisa spremeni sliko in celoten vzorec protidejstvenih odvisnosti. Še vedno lahko sicer upamo, da bo resnica protidejstvenika nekako pogojena z resnico *vseh* faktorjev, implicitnih in eksplicitnih. Ampak razmislek pokaže, da ni nikakršne logične nujnosti v tem, da, če bi bilo stikalo izklopljeno, tedaj luč ne bi gorela (¬S > ¬L) tudi če predpostavljamo, da je s krogotokom (E) vse v redu. Obstajata dve omejitvi: nujnost je kvečjemu *nomološka* in nujnost je *ovrgljiva*, dodajanje novih premis spreminja resničnostno vrednost pogojnika. Denimo, iz zgodbe o zamujenih priložnostih lahko razberemo:

1 Če bi izkoristil svojo zamujeno priložnost (p), bi obogatel (q).
2 Če bi jaz izkoristil svojo priložnost in če bi tudi vsi drugi izkoristili svoje priložnosti (p & p'), potem ne bi obogatel (¬q).
3 Če bi jaz izkoristil svojo priložnost in če bi tudi vsi drugi izkoristili svoje priložnosti in če bi bili zemeljski viri neizčrpni (p & p' & p''), potem bi obogatel (q).

Rešitev, ki jo ponuja kontekstualist za pojasnilo protidejstvenikov, je enostavna: (i) protidejstvenik je »strogi« pogojnik; toda (ii) njegova strogost je odvisna od konteksta.

Zamisel o strogem pogojniku se pojavi takoj, ko začnemo razmišljati o znanih »paradoksih« materialne implikacije. Denimo, da rečem v sredo: »Če je danes nedelja, potem je delavnik.« To je seveda neresnično. Ampak antecedens je neresničen, zato je materialna implikacija resnična. Zgornji pogojnik pa je neresničen, saj bi raje rekli »Če *bi* bila danes nedelja, potem ne bi bil delavnik.« Zdaj razmišljamo o alternativnih okoliščinah: kakšen bi bil svet, če bi bil antecedens resničen, zanima nas resnica ali neresnica propozicije v različnih možnih okoliščinah. *Strogi pogojnik* je materialna implikacija, ki je resnična v vseh možnih okoliščinah določene vrste. Resnica v vseh možnih okoliščinah določene vrste pa izraža določeno nujnost. V semantiki možnih svetov nujno resničnost propozicije razložimo kot resnico te propozicije v vseh možnih svetovih. Stavek »Nujno je res, da A« je resničen na svetu *i*, če in samo če je A resničen na vseh svetovih, ki so dostopni (možni) glede na izhodiščni svet *i*. Strogi pogojnik "Nujno, A $\supset$ B" je potem resničen na *i*, če in samo če je B resničen na vseh A-svetovih, ki so možni glede na svet *i* ("A-svet" je oznaka za možni svet, na katerem je A resnično). Pri tem gre za nujnost in možnost *določene* vrste:

> Če bi bil moralno odgovoren, bi bil svoboden.
>
> Nujno, kdor je moralno odgovoren je svoboden.
>
> V vsakem *metafizično* možnem svetu so moralno odgovorne osebe svobodne.

> Če bi tale vzorec vode (v normalnih okoliščinah, pri normalnem pritisku, ipd.) greli, bi zavrel pri sto stopinjah Celzija.
>
> Nujno, kadarkoli vodo (v normalnih okoliščinah) grejemo, ta zavre pri stopinjah Celzija.
>
> V vsakem možnem svetu, v katerem veljajo enaki fizikalni zakoni narave kot na dejanskem svetu, voda (v normalnih okoliščinah, ipd.) zavre pri sto stopinjah Celzija.

In kaj reči o našem enostavnem primeru: "Če bi bilo stikalo izklopljeno, luč ne bi gorela"? Morda:

> V vsakem možnem svetu, v katerem veljajo enaki fizikalni zakoni narave kot na dejanskem svetu in so sicer enake okoliščine (*caeteris paribus*), luč ne bi gorela.

V presoji upoštevamo samo svetove, ki ohranjajo zakone narave in okoliščine dejanskega sveta. Takšni svetovi so »blizu« dejanskemu svetu. Naj bo "[]A" oznaka za nujnost (strogost) »bližine« – propozicija "[]A" tako trdi, da je A

resničen na vseh svetovih, ki so *blizu* dejanskemu svetu. Pogoj za resnico protidejstvenika se potem glasi:

SP A > B je resnično na *i*, če in samo če je [](A ⊃ B) resnično na svetu *i*. Torej, če in samo če je B resničen na vseh A-svetovih, ki so blizu svetu *i*.

Teorije protidejstvenikov se razlikujejo v tem, kako označiti bližino (kot maksimalno podobnost dejanskemu svetu, minimalno razliko glede na dejanski svet, kot ohranjanje zakonov narave …). A za *vsak* strogi pogojnik so veljavna naslednja sklepanja – okrepitev antecedensa (OA), hipotetični silogizem (HS) in kontrapozicija (KP):

OA []($A \supset B$), torej []($(A \& C) \supset B$)

HS []($A \supset B$), []($B \supset C$), torej []($A \supset C$)

KP []($A \supset B$), torej []($\neg B \supset \neg A$)

Nobeno od teh sklepanj pa ni veljavno za protidejstvene pogojnike. Proti-primer sklepanju OA sem že navedel:

> Če bi izkoristil svojo zamujeno priložnost (*p*), bi obogatel (*q*).

Ni pa res:

> Če bi jaz izkoristil svojo priložnost in če bi tudi vsi drugi izkoristili svoje priložnosti (*p* & *p*'), potem bi obogatel (*q*).

Proti-primer kontrapoziciji:

Tudi če bi imel več kot dva otroka (*p*), še vedno ne bi imel več kot deset otrok ($\neg q$). Torej, če bi imel več kot deset otrok (*q*), ne bi imel več kot dva otroka ($\neg p$).

In še primeri, ki govorijo proti sklepanju HS:

AmR Če bi živel na Aljaski, bi živel v ZDA.

> Če bi živel v ZDA, bi živel v New Yorku. (Ker gre za zanimivo mesto, tam so mi ponudili zaposlitev, tam so moji sorodniki ... ipd.)

Torej (?),

> Če bi živel na Aljaski, bi živel v New Yorku.

Standardni primer je naslednji (Nute, 1984: 394):

> Če Carter ne bi izgubil volitev leta 1980, Reagan ne bi postal predsednik leta 1981.

Če bi Carter umrl leta 1979, ne bi izgubil volitev leta 1979.

Torej (?),

Če bi Carter umrl leta 1979, Reagan ne bi postal predsednik leta 1981.

Če so v navedenih primerih premise resnične, tedaj končni sklep ni resničen. Če bi živel na Aljaski, seveda ne bi živel v New Yorku. In če bi Carter umrl leta 1979, bi Reagan kot republikanski predsedniški kandidat zelo verjetno še vedno postal predsednik leta 1981. Če je protidejstvenik strogi pogojnik, potem bi moralo biti sklepanje HS (tako kot OA in KP) veljavno. Kako lahko kontekstualist, ki zagovarja teorijo strogih pogojnikov, protiprimere zavrne?

V primeru (AmR) lahko najprej opozori na značilno *zaporedje* premis: B > C, A > B, torej A > C in ne, kot je tipično za HS: A > B, B > C, torej A > C. V klasični logiki je vrstni red premis seveda nepomemben. Toda, če bi v kontekstu *argumenta*, v katerem nekdo uvaja navedeno sklepanje, najprej slišali nekaj o povabilu za obisk New Yorka in potem drugo premiso: »Če živel na Aljaski, bi živel v ZDA,« tedaj ne bi več sprejeli prve premise, saj bi jo brali na *ozadju* situacije, ko sem v Ameriki, ker sem v New Yorku. To ozadje pa se z drugo premiso spremeni. *Časovno* zaporedje izrekanj ustvari določen kontekst pričakovanj, v katerem interpretiramo stavke, ki sledijo. Prav tako morda začutimo določeno dvoumnost: antecedens prve premise in konsekvens druge v sklepanju (AmR) se razlikujeta, čeprav sta leksikalno enaka. Prvi govori o tem, kaj bi se zgodilo, če bi živel v Ameriki, nekako nasploh, drugi pa o tem, kaj bi se zgodilo, če bi živel v nekem točno določenem kraju. Dvoumnost v interpretaciji antecedensov, pomembnost predpostavk, ki so botrovale nastanku argumenta in časovno zaporedje izrekanj posameznih premis so pragmatični faktorji, ki opozarjajo na različne kriterije v sprejemanju premis in dajejo težo pojasnilu, ki trdi, da gre v primerih, ko ne velja HS, za kontekste, v katerih niso vse premise hkrati sprejete kot resnične. Vzemimo še naslednji sklepanji:

Am2 Če bi živel v ZDA, bi živel v New Yorku.
Če bi živel v New Yorku, bi obiskal Manhatten.

Torej,

Če bi živel v ZDA, bi obiskal Manhatten.

Am3 Če bi živel na Aljaski, bi živel v ZDA.
Če bi živel v ZDA, bi potreboval znanje angleščine.

Torej,

Če bi živel Aljaski, bi potreboval znanje angleščine.

Sklepanja AmR, Am2 in Am3 so formalno enaka. Toda sklepanji Am2 in Am3 sta neproblematični, AmR pa je standardni primer neveljavnosti. Če pa beremo vse tri sklepe *hkrati*, se ne moremo znebiti vtisa, da je AmR nastal iz kosov Am2 in Am3 – prva premisa iz AmR je povsem sprejemljiva v kontekstu sklepa

Am3, druga premisa AmR je sprejemljiva v kontekstu sklepa Am2, toda obe hkrati sta nesprejemljivi, ker težko najdemo kontekst, v katerem bi nekdo trdil eno in drugo. Za kontekstualista prava reakcija na AmR ni zavrnitev HS, ampak zavrnitev ene od premis. Navedeni protiprimeri HS so takšni, da ni konteksta, v katerem bi bile navedene premise *hkrati* zatrdljive.

Protidejstvenik je po tej teoriji strogi pogojnik, v katerem kontekst določa relacijo dostopnosti. Kontekst določa ta gibljivi parameter za vsak protidejstvenik v danem argumentu.[2] Strogost operatorja "[]" je odvisna od tega dodatnega parametra, ki ga lahko izrazimo kot "$[]_{ci}$": "V vsakem možnem svetu, ki je blizu *i*, glede na kontekst *c*, je resnično, da ..." Semantično to zahtevo označimo tako, da operatorju "$[]_{ci}$" ustreza neka relacija dostopnosti med svetovi (prim. Lowe, 1990: 83):

SP_c $A > B$ je resnično v kontekstu *c* na svetu *i*, če in samo če $[]_{ci}(A \supset B)$

Če je implikacija $A \supset B$ resnična na vseh kontekstualno dostopnih svetovih dejanskemu svetu, tedaj je protidejstvenik resničen na dejanskem svetu. Kontekst določa relacijo »bližine« in s tem neposredno določa, *kaj* je rečeno s pogojnikom. Neveljavne instance klasičnih sklepanj naznačijo, da gre za ekvivokacije, menjave v kontekstu, ki spreminjajo relacijo dostopnosti. Za kontekstualiste je HS veljaven vzorec, kadar upoštevamo maksimo: zatrjuj vse premise v enem samem kontekstu. V argumentu, v katerem nastopa več protidejstvenikov, prvi protidejstvenik fiksira relacijo dostopnosti in določi, kaj bomo šteli za normalno, kateri svetovi so dostopni, »blizu« in to določitev strogosti moramo upoštevati pri vseh protidejstvenikih, ki še sledijo.

Kontekstualist tako lahko sprejme HS. Toda, ali ni potem prisiljen tudi v sprejetje OA? Recimo, iz Vonnegutove zgodbe:

> Če bi izkoristil svojo zamujeno priložnost (*p*), bi obogatel (*q*).
>
> Če bi jaz izkoristil svojo priložnost in če bi tudi vsi drugi izkoristili svoje priložnosti (*p* & *p*'), potem bi jaz izkoristil svojo priložnost (*p*).

Torej (po HS),

> Če bi jaz izkoristil svojo priložnost in če bi tudi vsi drugi izkoristili svoje priložnosti (*p* & *p*'), potem bi obogatel (*q*).

Ali splošno:

1	$A > B$	// premisa
2	$(A \& C) > A$	// tavtologija klasične logike
3	$(A \& C) > B$	// iz 2 in 1 po HS

[2] Prim. Gauker (1987), Lowe (1985), Lowe (1990), Siebelt (1993), Warmbrōd (1981), Wright (1983).

Če A > B, potem po HS velja tudi (A & C) > B. Na prvi pogled se to zdi katastrofalno. Vzemimo klasični zgled: "Če bi uprasnil vžigalico, bi ta zagorela (A > B)," torej "Če bi uprasnil vžigalico in jo navlažil, bi ta zagorela ((A & C) > B)." Kontekstualistova prva možnost je, da sicer sprejme izpeljavo sklepanja OA iz HS, toda zavrne proti-primere sklepanju OA kot primere veljavnih argumentov z neresnično premiso – prva premisa, A > B, v kontekstu takšnega sklepanja ni resnična. Za kontekstualista relacija bližine določa, da v zamišljeni situaciji, v kateri je res "Če bi uprasnil vžigalico ...", ni res, da je vžigalica mokra (torej velja ¬C). To je del konteksta in v dani argumentaciji lahko samo s premisami, ki so del konteksta, okrepimo antecedens protidejstvenika. To pomeni, da kadar velja A > B, ne pa (A & C) > B, C *ni* del implicitnih premis, ki jih imamo v mislih, ko trdimo A > B. Okrepitev antecedensa je za kontekstualista sklepanje, ki je veljavno, če obstaja nek stabilen kontekst, v katerem lahko trdimo tako A > B kot (A & C) > B, skratka, kadar okrepimo antecedens drugega protidejstvenika (sklepa OA) z implicitnimi premisami prvega pogojnika (Siebelt, 1993: 69). Prva premisa v našem primeru trdi v resnici, če jo ekspliciramo, (A & ¬C) > B.

Stališče je privlačno, a ni brez težav. Ko začnemo po tem postopku razgrinjati vsebino protidejstvenikov, zelo težko ugotovimo, katero propozicijo dani protidejstvenik sploh izraža. Problem je v tem, da lahko postopek razgrinjanja prave vsebine ponavljamo, saj za nek D (recimo: "vžigalica je slabo narejena") ne bo res (A & ¬C & D) > B. Ali to pomeni, da prva premisa v *resnici* trdi (A & ¬C & ¬D) > B? No, vedno lahko najdemo nek E (recimo: "površina, ob katero drgnem vžigalico, je vlažna"), tako, da *ne* velja: (A & ¬C & ¬D & E) > B. Hkrati pa lahko najdemo tak F (morda – »vžigalico so navlažili bencinski hlapi«), da bo veljalo: (A & C & F) > B. Kaj vse torej nastopa v kontekstu, kaj je tista vsebina implicitnih premis, ki jih imamo v mislih, ko trdimo A > B? Je to ¬C ali (¬C & ¬D) ali (¬C & ¬D & ¬E &....) ali (C in F) ali …? V takšni ali drugačni obliki najdemo ta ugovor pri vrsti avtorjev[3], kontekstualist pa mora rešiti problem, kako določiti kontekst dane izjave. Verjetno mora iskati v tej smeri: upoštevamo najbližje svetove, v katerih je antecedens resničen, kjer se opiramo na nek izhodiščni, *prima faciae*, pojem bližine, ki pa ga vedno lahko modificirajo novi poudarki. Res pa ostaja odprto vprašanje, ali obstajajo kakšna splošna pravila, ki vodijo do spremembe konteksta.

Druga možnost, s katero lahko kontekstualist blokira katastrofalno izpeljavo OA is HS je ta, da se osredotoči na drugo premiso v izpeljavi, tavtologijo klasične logike "(A & C) > A". To je morda res tavtologija, ni pa nekaj, kar bi lahko smiselno zatrdili v *vsakdanjem* kontekstu. Tavtologije v logiki običajno beremo v "ničelnem" kontekstu, ki ga lahko dodamo vsakemu drugemu kontekstu (ker sledijo »iz ničesar«, jih lahko dodaš kot premiso v vsakem logičnem dokazu). Kontekstualist lahko trdi, da protidejstveniki oblike "(A & C) > A" nikdar ne nastopajo v običajnem sklepanju, zato sploh ni naravnega konteksta za njihovo zatrjevanje. Komu pa sploh pade na pamet, da bi trdil, recimo: »Če bi jaz izkoristil svojo priložnost in če bi tudi vsi drugi izkoristili svoje priložno-

sti, potem bi jaz izkoristil svojo priložnost?« Takšnih tavtologij ne moremo smiselno uporabljati v protidejstveni argumentaciji. Sklepanje OA je s tem zavrnjeno, saj je izpeljava OA iz HS blokirana v drugi premisi, ki je zdaj nesprejemljiva (prim. Gauker, 1987 in Lowe, 1990: 86).

Cena, ki jo zdaj plačamo, je ločitev logike in pojma logične veljavnosti od "naravnega" sklepanja. Navsezadnje res težko najdemo kontekst, v katerem trdimo "(A & C) ⊃ A", ampak to velja za večino logičnih tavtologij. Težko najdemo kontekst, v katerem bi trdili »A in A, torej A«, »Ni res, da ni res, da A, torej A,« »Če A, potem A …« Ali je smiselno logične trditve ločevati glede na tiste, ki so smiselne v običajnem sklepanju in argumentaciji in tiste, ki to niso?

Kontekstualist pa ima še tretjo možnost. Če želi v logiki protidejstvenikov zavrniti OA, hkrati pa sprejema HS, lahko zavrne posamezne *primere* sheme HS, ki so zaradi svoje zgradbe nekaj posebnega. Kontekstualist tako sprejema:

HS A > B, B > C, torej A > C

Če je HS veljaven, so veljavne tudi vse instance te sheme, torej tudi:

HS' (A & B) > A, A > C, torej (A & B) > C

Ker je (A & B) > A tavtologija, je veljavna tudi problematična okrepitev antecedensa:

OA A > C, torej (A & B) > C

Iz HS' kot instance sheme HS zato sledi OA. Če pa je v shemi HS' nekaj posebnega, kar jo ločuje od drugih instanc sheme HS, tedaj lahko morda trdimo, da je ta posebnost tista, ki vodi do fatalnega OA. No, v prvi premisi HS' nastopa protidejstvenik (A & B) > A, v katerem konsekvens *logično* sledi iz antecedensa, to pa ne drži za druga dva protidejstvenika v tej shemi, za A > C in (A & B) > C. (A & B) > A je nek močnejši pogojnik logičnega sledenja, zapišimo ga kot (A & B) ⇒ A. Kontekstualist lahko zdaj postavi "pragmatično" zahtevo, da so instance sheme HS veljavne samo, kadar v njih nastopajo pogojniki *enake* moči. Izpeljava OA iz HS pa temelji na shemi HS', ki tega pogoja ne izpolni, saj je prva premisa v tej shemi, (A & B) ⇒ A, v resnici močnejša od druge premise, A > C. HS pa je veljaven samo, če v njem nastopajo operatorji enake moči (strogi pogojniki, ki so kontekstualno enako "močni"), meni Lowe (Lowe, 1985).

Predlog temelji na razločevanju protidejstvenih pogojnikov različnih moči. Naj bo $A >_0 B$ najstrožji pogojnik (B logično sledi iz A), $A >_1 B$ nek šibkejši, denimo "analitični" pogojnik (»če bi imel sina, bi imel otroka«), $A >_2 B$ nomološki pogojnik ("če bi kamen vrgel v zrak, bi ta padel nazaj na zemljo"), $A >_3 B$ nek običajni protidejstvenik ("če bi se učil, bi naredil izpit"), $A >_4 B$ pa *poldej-*

stvenik, v katerem je konsekvens resničen – "četudi bi dvignil roko, bi se Zemlja še vedno vrtela okrog svoje osi." Vzemimo zdaj nek vzorec HS, v katerem nastopajo pogojniki različnih moči:

$$A >_n B,\ B >_m C, \text{ torej } A >_o C$$

Primeri neveljavnosti HS so primeri, ko se prvi protidejstvenik po moči razlikuje drugih dveh (recimo, če bi danes živel na Aljaski, bi po *definiciji* Aljaske kot zvezne države ZDA živel v ZDA). V vseh proti-primerih velja: $n < m$ in $n < o$ (prvi pogojnik A > B je strožji od B > C in A > C). Ali gre samo za različne stopnje *strogosti* pogojnikov, ali pa se izza navidez enovitega operatorja ">" v resnici skriva vrsta operatorjev s povsem različnimi logičnimi lastnostmi? Na takšno možnost nas opozarja razmislek o kontrapoziciji. Spomnimo se proti-primerov veljavnosti kontrapozicije (KP):

> Četudi bi imel več kot dva otroka (p), še vedno ne bi imel več kot deset otrok ($\neg q$). Torej, če bi imel več kot deset otrok (q), ne bi imel več kot dva otroka ($\neg p$).

> Moj pes je mešanec – njegova oče in mati sta mešanca. Četudi bi oče tega psa bil čistokrven (p), bi moj pes še vedno bil mešanec (q). Torej, če bi bil moj pes čistokrven ($\neg q$), bi bil njegov oče mešanec ($\neg p$) (Stalnaker, 1987:124).

Zanimivo je, da so vsi proti-primeri kontrapoziciji pogojniki tipa »Četudi bi bilo res A, potem bi (še vedno) bilo res, da B.« V tem primeru je B resničen, celotna propozicija pa je resnična zaradi *odsotnosti* neke zveze ali odvisnosti. Takšne *protidejstvenike*, v katerih je konsekvens resničen, je Goodman poimenoval poldejstveniki ("semifactuals").

Pravo razumevanje poldejstvenikov in njihov odnos do protidejstvenikov je še vedno predmet razprav. Chisholm je zagovarjal ekvivalenco med "Četudi bi bilo res, da A, bi še vedno bilo res, da B" in "Ni resnično: če bi bilo res, da A, bi bilo res, da ne-B". "Četudi bi spal celo jutro, bi še vedno bil utrujen" zanj pomeni: "Ni resnično, da, če bi spal celo jutro, potem ne bi bil utrujen" (Chisholm, 1949: 492). Goodman ločuje med praktičnim in dobesednim pomenom poldejstvenikov. Dobesedno vzeto sta "Četudi bi bilo res, da A, bi še vedno bilo res, da B" ter "Če bi bilo res, da A, bi bilo res, da ne-B" kontrarna, ne pa protislovna, saj sta lahko oba neresnična. Praktično pa za Goodmana velja Chisholmova ekvivalenca – poldejstvenik zanikuje ustrezni protidejstvenik z negiranim konsekvensom. Protidejstvenik zatrjuje, poldejstvenik pa zanikuje obstoj neke zveze med antecedensom in konsekvensom (Goodman, 1965: 11).

Dejstvo, da razumemo "če bi bilo resnično, da A (ne pa ne-A, kot se je dejansko zgodilo), tedaj bi bilo resnično, da B (kar se je dejansko zgodilo)" kot

"Četudi A, še vedno B" govori o "naravnem" razumevanju in zatrjevanju protidejstvenikov: pričakujemo, da bo imela sprememba od A do ne-A nek učinek. Ker je B dejansko resničen, se zdi, da ta sprememba nima nobenega vpliva, zato odnos med A in B razumemo kot zanikanje neke zveze ali odvisnosti, torej kot zanikanje »pravega« protidejstvenika. Goodman je trdil, da "Če bi bilo res, da A, potem bi bilo res, da B" zanikaš tako, da trdiš "Četudi bi bilo res, da A, še vedno ne bi bilo res, da B." V njegovi (in Chisholmovi) analizi poldejstvenik trdi, da sprememba od dejanskega ne-A do hipotetičnega A ne vodi do spremembe od dejanskega B do ne-B. Drug način, kako izraziti to neodvisnost je ta, da B nastopi ne glede na A: naj bo resnično A ali pa ne-A, to nima vpliva na resnico B. Takšno definicijo predlaga Gärdenfors (1981: 209): »Četudi bi bilo res, da A, bi še vedno bilo res, da B«$=_{def}$ (A > B) & (ne-A > B).

Za standardno semantiko možnih svetov je značilna enotna obravnava obeh vrst pogojnikov – protidejstvenikov in poldejstvenikov. To stališče lepo predstavi Stalnaker z modelom racionalnosti, kot ga uteleša Ramseyev test za pogojnike: ko se sprašuješ o resnici pogojnika dodaj antecedens k sistemu prepričanj, spremeni sistem tako, da ohraniš konsistenco in poglej, ali konsekvens sledi iz spremenjenega sistema prepričanj. Kadar smo prepričani v vzročno ali logično zvezo med antecedensom in konskevensom potem bomo, če svojemu sistemu prepričanj dodamo antecedens, dodali tudi konsekvens, saj je racionalno, da sprejmemo vzročne posledice svojih prepričanj. Če pa *že* verjamemo v konsekvens in hkrati verjamemo, da je vzročno neodvisen od antecedensa, potem bo konsekvens ostal del sistema prepričanj tudi, ko dodamo antecedens, saj je racionalno, da ne spreminjamo svojih prepričanj brez razloga. Torej (Stalnaker, 1991: 32): »Četudi bi bilo res, da A, bi še vedno bilo res, da B«$=_{def}$B & (A > B).

No, Stalnaker sam ugotavlja, da je v njegovem proti-primeru kontrapoziciji prav poldejstevnik (»*Četudi* bi oče tega psa bil čistokrven, bi pes *še vedno* bil mešanec«) tisti, ki ne dopušča veljavnega obrata (Stalnaker 1987, 124). In kljub predlagani definiciji zahtevajo morda poldejstveniki, kot zanikovalci zveze, drugačno obravnavo kot običajni protidejstveniki. Takšno tezo zagovarja kar nekaj teoretikov (prim. Hunter 1993), nekateri – Gauker (1987) in Warmbrōd (1981) branijo natanko teorijo protidejstvenikov kot kontekstualno strogih pogojnikov, za katere je kontrapozicija veljavna v fiksnem kontekstu! Zanimiv je tudi predlog, da je za pogojnike, ki temelje na neki *zvezi*, kontrapozicija veljavna (McCall, 1983). Vzemimo primer iz priročnika:

> Če bi opoldne močno deževalo (p), kmet ne bi namakal svojega polja ($\neg q$). Torej, če bi kmet opoldne namakal svoje polje (q), takrat ne bi močno deževalo ($\neg p$) (Nute, 1984: 394-395).

Glede na eminentno mesto (*Handbook of Philosophical Logic*) bi pričakovali kak bolj prepričljiv proti-primer, saj naj bi šlo za vzorčni primer neveljavnosti KP. Očitno ima avtor v mislih branje, po katerem naj bi v sklepnem pogojniku

kmetovo namakanje polja vplivalo na to, ali bo deževalo ali ne, kar je res absurdno. A kaj, če se osredotočimo samo na *zvezo* – brez dežja ni namakanja: »Če bi bilo res, da kmet opoldne namaka svoje polje, potem bi bilo res, da takrat ni močnega deževja.« Ta obrat pa se zdi resničen!

Težko je zanikati privlačnost semantičnega modela, ki na enoten način obravnava pogojnike različnih moči, tistih, ki temelje na neki zvezi in onih, ki odvisnost zanikajo. Tak model protidejstvenikov kot spremenljivo strogih pogojnikov sta ga v semantiki možnih svetov razvila Stalnaker (1968) in Lewis (1973). Če se izognemo finesam, potem lahko standardno pojasnilo protidejstvenikov v SL-modelu zapišemo kot:

> Protidejstvenik A > B je resničen na svetu *i*, če in samo če je B resničen na vseh A-svetovih, ki so najbližji svetu *i*.

V tem modelu (prim. Šuster 2002 in 1995) nobeno od problematičnih sklepanj – OA, HS in KP – ni veljavno. Vzemimo spet proti-primer HS:

> Če bi Jože manj delal, ne bi bil tako napet. (B > C)
>
> Če bi Jože izgubil službo, bi manj delal. (A > B)

Torej (?),

> Če bi Jože izgubil službo, ne bi bil tako napet. (A > C)

Tipična ureditev svetov po podobnosti, po kateri sta premisi (A > B in B > C) resnični, sklep (A > C), pa ne, je naslednja ("..." označujejo razdaljo od dejanskega sveta, ki narašča od leve proti desni):

Dejanski svet	… svet *j*	… svet *k*	… svet *l*	… svet *m*
A > B	B	B	A	A
B > C	C	¬C	B	¬B
¬(A > C)	¬A	¬A	¬C	C

Neveljavnost HS semantično sledi iz različnih izborov najbližjega sveta glede na različne antecedense. Najbližji A-svet (*l*) je »dlje« od dejanskosti od najbližjega B-sveta (*j*). Recimo, da je A > B resnično, torej je B resnično na najbližjih A-svetovih. Privzemimo, da je resnično tudi B > C, torej je C resnično na najbližjih B-svetovih. Čeprav velja A > B, se najbližji A-svetovi razlikujejo od najbližjih B-svetov, zato C kot protidejstvena posledica B ni protidejstvena posledica antecedensa A, kot to trdi sklep.

Veljavna sklepanja v SL-modelu pa dobimo, če problematična sklepanja okrepimo. Tako, denimo, namesto HS postavimo OHS: »A > B, B > C *in* B > A, torej A > C.« Torej:

Če bi Jože manj delal, ne bi bil tako napet. (B > C)
Če bi Jože izgubil službo, bi manj delal. (A > B)
Če bi Jože bi manj delal, potem bi izgubil službo. (B > A)

Torej,

Če bi Jože izgubil službo, ne bi bil tako napet. (A > C)

V tem primeru pa sklep zares sledi iz navedenih premis! Zdaj namreč velja:

Dejanski svet	… j
A > B	A in (B)
B > C	B in (C)
B > A	B in (A)
in A > C	

Ampak problem je, da ima tudi sklepanje OHS proti-primere. Vzemimo (prim. Stalnaker, 1987: 130):

> Dragulji so v muzejski vitrini, zaščiteni z žarkom, ki sproži alarm, če ga kdo prekine. V bližini draguljev, toda izven dosega alarma, spi mačka. Če kdorkoli (človek ali žival) prekine žarek, se alarm sproži. Budna mačka bi prečkala nevarno področje in sprožila alarm.

V tem primeru velja:

Če bi alarm zazvonil, bi zbudil mačko. (A > B)
Če bi bila mačka zbujena, bi alarm zazvonil. (B > A)
Če bi bila mačka zbujena, bi mačka sprožila alarm. (B > C)

Torej (?),

Če bi alarm zazvonil, bi mačka sprožila alarm. (A > C)

Problem je, da bi glede na zgodbo, zvonjenja alarma ne sprožila mačka, ampak nekaj drugega, recimo vlomilec. Soočen s takšnim proti-primerom sklepanju OHS Stalnaker uvede prav tisto, kar kot zagovornik SL-modela kritizira, namreč, odvisnost od konteksta. V fiksnem kontekstu je vzorec OHS veljaven, toda premise niso vse resnične v istem (enem samem) kontekstu. Zato ni resnična prva premisa »Če bi alarm zazvonil, bi prebudil mačko.« Če bi v dani zgodbi alarm zazvonil, bi bila mačka *že* zbujena, saj bi ona sama sprožila alarm.

Toda, če sprejmemo kontekstualno pojasnilo v tem primeru OHS, zakaj potem ne že prej, v primerih HS?

3.

Pojasnilo protidejstvenikov kot kontekstualno strogih pogojnikov je zelo prepričljivo. Res je, da verjetno še vedno prevladuje standardni SL-model (tudi sam sem mu včasih dajal prednost, prim. Šuster 1995), toda v zadnjem času uspešnost kontekstualizma na drugih področjih vpliva tudi na prevrednotenje kontekstualističnih teorij o pogojnikih. Logične lastnosti protidejstvenih pogojnikov pa so zanimive tudi zaradi ontološke osnove za njihovo trditev. Že pri Kantu v tabeli razumskih pojmov (kategorij) hipotetičnim propozicijam ustreza vzročnost in odvisnost. V uvodu sem omenil, da je druga stran kontekstualizma relativizem in subjektivizem, ki nas v primeru protidejstvenikov vodi do problematičnega zanikanja objektivnih zvez in odvisnosti v svetu. Se lahko temu izognemo?

Eno od težav v pojasnilu protidejstvenikov predstavlja dejstvo, da pomena te konstrukcije ni mogoče vedno odčitati iz tega, kar nam je v jeziku neposredno dano. V pojasnilo moramo vključiti kontekst in različne pragmatične dejavnike. V najbolj splošni obliki lahko pogoj za resnico protidejstvenikov beremo kot:

> A > B je resnično, kadar v kontekstu *c* iz A, *caeteris paribus*, zaradi X sledi B.

V tem pogoju "A, *caeteris paribus*" označuje hipotetično situacijo, ki jo uvaja antecedens – torej, tisto situacijo, v kateri bi, pri sicer enakih okoliščinah, nastopil hipotetični A. Z "X" označujem osnovo za resnico protidejstvenika, na kateri temelji nek vzorec odvisnosti ali neodvisnosti (zakoni narave, vzročnost, mereološka kompozicija, moralni zakoni, analitične resnice ...). Teorije protidejstvenikov se med seboj razlikujejo v načinu, kako razložijo medsebojno učinkovanje antecedensa, pogoja *caeteris paribus* in konteksta.

En tip teorij išče takšno oznako pogojev *caeteris paribus*, ki omogočijo, da konsekvens "objektivno" sledi iz antecedensa in premis, ki zadevajo zunaj-jezikovna dejstva (zakone narave, zgodovino sveta …). Teorija predlaga nek splošen algoritem za izpeljavo konsekvensa iz antecedensa. Objektivist trdi, da obstaja nek standarden in od konteksta neodvisen način določitve najbližjega sveta. Vzemimo naslednji hipotetični sodbi o nekem bakrenem kovancu:

I Če bi ta kovanec bil iz plastike, bi plastika prevajala elektriko.

J Če bi ta kovanec bil iz plastike, potem kovanec ne bi prevajal elektrike.

Recimo, da oseba I sprejema prvi protidejstvenik, oseba J pa drugega. Tu gre za spor, ki ga lahko razložimo kot spor o tem, o kateri protidejstveni situaciji je

sploh govora, katera možnost je zamišljena. Oba, I in J imata lahko prav, vsak v svojem kontekstu (I – plastika dobi lastnosti kovanca, J – kovanec dobi lastnosti plastike).Toda objektivist bo opozoril, da obstaja pravilo, po katerem v protidejstveni situaciji vedno ohranjamo lastnosti *vrste* (v tem primeru plastika), ne pa individualne stvari (kovanca), torej ima "objektivno" prav J.

Za drugi tip teorij je vedno odločilen kontekst. Tako predpostavljena fiksna dejstva kot osnova za izpeljavo konsekvensa sta odvisni od kontekstualnih in pragmatičnih dejavnikov. Protidejstvenik je resničen, če konsekvens sledi iz antecedensa in implicitnih premis, ki jih ima v danih okoliščinah v mislih tisti, ki zatrjuje dani protidejstvenik. Znani kontekstualist je Van Fraassen, ki je tudi eden najbolj znanih sodobnih anti-realistov, zanj protidejstveniki niso propozicije o objektivnih dejstvih sveta (1981). S kontekstualnostjo protidejstvenikov potem "okuži" celoten sistem, v katerem nastopajo zakoni narave, razlaga, vzročnost, dispozicije … in na ta način zavrača realizem na celotni fronti. Van Fraassen skuša izničiti realno modalno vsebino protidejstvenikov tako, da jo povsem reducira na kontekst. Če ni modalne vsebine na tej prvi točki, tedaj je ni nikjer več v sistemu. Uporablja pa naslednjo definicijo:

> A > B je resnično, če in samo če propozicija A, *caeteris paribus,* strogo implicira B.

Za Van Fraassena vsak kontekst določa relacijo bližine, ki jo uporabljamo v oceni protidejstvenikov v *tem* kontekstu. Osnova za resnico protidejstvenika je zanj spremenljiva in odvisna od konteksta, kar vgradi v semantično analizo:

> »A > B, ker X« je resnično, če in samo če propozicija A, *caeteris paribus* strogo implicira X in X implicira B.

Teorijo ponazori z naslednjim dialogom:

A Če bi bil ta vžigalnik prižgan, bi dinamit eksplodiral. (p > q)

B Ne, kajti nihče ne bi prižgal vžigalnika, ne da bi ga poprej odklopil. (p > ¬q, ker X)

A V mislih sem imel situacijo, ko je vse ostalo enako – vžigalnik je še vedno priklopljen, ipd. (p > q, ker Y)

Dialog kaže, da je domnevno objektivna zveza, ki jo izraža protidejstvenik, odvisna od tega, kar ima v mislih tisti, ki trdi protidejstvenik (X ali Y). Obe osebi imata prav, ko A pojasni, kaj je imel v mislih, videz nasprotje izgine (Van Fraassen, 1981: 193-198). Klasična pot od kontekstualizma do relativizma!

Problem realizma lahko razumemo tudi kot vprašanje o naravi sporov na nekem področju. Crispin Wright na ta način označuje nujni pogoj, da so izjave ("statements") določenega razreda takšne, da z njimi sploh izražamo določena dejstva

(Wright, 1986: 200-201). Izjave po Wrightu izražajo prava dejstva, kadar obstajajo konteksti, v katerih ne gre za nejasnost ali dopustne razlike v evidenci, v katerih je *apriori* resnično, da lahko razlike v mnenju glede ene od relevantnih izjav popolnoma pojasnimo samo tako, da pokažemo na neko nevednost o pravih dejstvih, na zmoto ali predsodek s strani enega od udeležencev v sporu. Spor o zadevah "okusa" ima sicer lahko izvor v nevednosti ali predsodkih glede tega, s kakšno verjetnostjo podatki podpirajo določeno izjavo, toda osebi A in B se lahko strinjata v vseh dejstvih, pa vendar je za A neka stvar prijetna, za osebo B pa ne. Če pa se osebi A in B ne strinjata glede tega, ali je res, da dežuje, tedaj se zdi (v normalnih okoliščinah) nemogoče, da ne bi šlo za neko nevednost, zmoto ali nejasnost v razumevanju stavka s strani ene od oseb. V splošnem mora *faktualist* dejanski spor pojasniti tako, da se skliče na enega od treh navedenih razlogov. Anti-faktualist pa bo trdil, da ne gre za pravi spor o dejstvih, pač pa za razliko, ki ostane tudi, ko so vsa dejstva in vse nejasnosti razčiščene.

Van Fraassen pravi, da ne gre za to, da bi v navedenem sporu med osebama A in B o delovanju dinamita, oseba A spregledala neko skrito dodatno premiso ali bila v zmoti. Oba imata prav, ker upoštevata različne pogoje *caeteris paribus*, v okviru različnih kontekstov, ki jih imata v mislih. Če imata oba prav, tedaj v sporu o resnici protidejstvenikov ne gre za spor o dejstvih. Tako kot je stvar okusa, kaj se nam zdi prijetno, je stvar intenc govorca, kaj bo upošteval v konstrukciji hipotetične situacije.

Ali se lahko kako rešimo neprijetnega relativizma in obenem upoštevamo kontekstualno določenost protidejstvenikov? Vzemimo naslednji dialog med osebami A, B in C, ki opazujejo osebo Y stoječo v sobi na vrhu nebotičnika pred odprtim oknom.

A Če bi Y skočil skozi okno, bi se ubil.

B Ni res. Če bi Y skočil skozi okno, se ne bi ubil. Jasno je, da bi skočil samo, če bi bila spodaj varnostna mreža.

C Jasno, da ne. Če bi Y skočil skozi okno, se ne bi ubil. Zaradi vaje so gasilci pod nebotičnikom pravkar postavili varnostno mrežo.

Osebi A in B sta v sporu glede resnice protidejstvenika, enako velja za osebi A in C. Toda gre za različne spore. Osebi A in B se opirata na kontekstualno različne kriterije bližine. B izbira glede na to, kaj bi moralo biti resnično, glede na značaja osebe Y, da bi se Y sploh odločil za skok. Oseba A pa dejstev o preteklosti in značaju osebe ne upošteva. Če so vsi spori glede resnice protidejstvenikov takšni, kot je spor med A in B in če tudi v tem primeru ni nekega standardnega, od intenc neodvisnega predpisa o tem, kako določiti hipotetično situacijo, tedaj ima Van Fraassen prav.

Nekateri teoretiki, objektivisti, trdijo, da v protidejstveni situaciji vedno ohranjamo zgodovino, torej *nikdar* ne upoštevamo tega, kaj bi moralo biti *prej* drugače, da bi sploh nastopil antecedens. Zato se v zgornjem primeru oseba B *objektivno* moti v določitvi situacije, v kateri Y skoči skozi okno. Takšno, popolnoma "objektivistično" pojasnilo pa je zaradi različnih uporab protide-

jstvenikov in različnih odvisnosti, ki jih z njimi izražamo, težko zagovarjati.

Mislim, da lahko najdemo srednjo pot, če opozorimo, da niso vsi protidejstveni spori takšni kot je spor med osebama A in B. Osebi A in B se strinjata, da dejansko ni varnostne mreže, razlikujeta pa se v tem, kako izbrati relevantne svetove. Kontekstualist ima prav, gre za navidezni spor. Toda osebi A in C (seveda tudi B in C) se razlikujeta glede tega, kakšen sploh je dejanski svet in posledično, kateri svetovi so mu "blizu." Oba izbirata po enakih kriterijih bližine pa vendar trdita nasprotna pogojnika. Gre za pravi spor o dejstvih (prim. tudi Stalnaker, 1987: 148-152). Za vprašanje realizma je pomembno, da lahko spore o protidejstvenikih označimo kot spore o *izboru* sistema bližine ali kot spore *znotraj* izbranega sistema. Na prve zares vpliva kontekst, drugi pa so pravi spori o dejstvih, tu ne gre le za premike v implicitnih domnevah, ki jih ima govorec v mislih.

Med »dejstvi sveta« so tudi dejstva o vzorcih odvisnosti in zvez, ki jih izražamo s protidejstveniki. Ko je sistem »bližine« enkrat fiksiran, je še vedno prostor za prave spore o teh dejstvih. Odločitev o veljavnosti sklepanja HS bo potem odvisna od ontološkega vprašanjem o tranzitivnosti določenih relacij determiniranja: če je A povezan z B in B povezan s C, ali je tedaj A povezan s C? Vzemimo naslednji klasični primer (Mackie, 1980: 44), ki ga bom prikrojil svoji razpravi.

> Mož se odpravlja na pot skozi puščavo in si zato pripravi posodo z vodo. Ima pa dva smrtna sovražnika. Prvi mu skrivaj nalije v posodo strup, ki povzroča zadušitev. Drugi sovražnik pa, ne da bi vedel za dejanje prvega, preluknja posodo, tako da voda počasi izteka. Mož odpotuje, (zastrupljena) voda odteče, mož dehidrira in umre.

Klasično vprašanje je, kaj je vzrok moževe smrti? Toda tu me zanima veriga protidejstvenikov:

> Če drugi sovražnik ne bi preluknjal posode, mož ne bi dehidiriral.
>
> Če mož ne bi dehidriral, ne bi umrl.

Torej, po HS (?):

> Če drugi ne bi sovražnik preluknjal posode, mož ne bi umrl.

Toda tu je bil prvi sovražnik – če ne bi drugi sovražnik preluknjal posode z vodo, bi nesrečnik še vedno umrl, tokrat zaradi zastrupitve. Torej je sklepanje po HS nedopustno?Ali gre tu samo za spor o kontekstu? Kontekstualist bo rekel, da premisi v danem kontekstu nista hkrati resnični, zato ne gre za protiprimer sklepanju HS. Kajti brez posredovanja drugega sovražnika mož ne bi dehidiriral, ampak bi se zastrupil. Zato druga premisa ni resnična, ni res, da, če mož ne bi dehidriral, tedaj ne bi umrl. V tem primeru je del pogoja *caeteris paribus* to, da bi mož skupaj z vodo iz nepreluknjane posode še vedno zaužil strup prvega sovražnika.

Ali ima prav kontekstualist, zagovornik HS ali tisti, ki sklepanju oporeka? Odgovor je odvisen od tolmačenja odmika od dejanskosti, ki ga sproži antecedens druge premise: "Če mož ne bi dehidriral ..." Ali bi v tem primeru drugi sovražnik še vedno preluknjal posodo in s tem "izpraznil" vzročni potencial prvega sovražnika? To je del konteksta, pravi kontekstualist. Res je, ampak *zakaj*? Večina teoretikov vzročnosti se strinja s takšno interpretacijo, ki pa temelji na razmisleku o vlogi časa v protidejstvenikih. Zanikanje takšne interpretacije, torej "Ni res, da, če mož ne bi dehidriral, tedaj drugi sovražnik ne bi, pred tem, izpraznil posode z vodo," nakazuje odvisnost nečesa (preluknjanje posode), kar je v času predhodno od tega, kar se zgodi kasneje (dehidracija). Takšna odvisnost se zdi nekaj nenaravnega in metafizično nesprejemljivega. Gre za prava dejstva o svetu in razumevanje objektivnih relacij determiniranja v svetu, ne pa za dejstva o pragmatiki in rabi protidejstvenikov v argumentaciji. Kaj sploh je del konteksta je odvisno od objektivnih zvez in odvisnosti med stanjem (dogodkom), ki ga opisuje antecedens in stanjem (dogodkom), ki ga opisuje konsekvens.

4.

Vrnimo se za konec k zgodbi "Zaspal na prekretnici." Vonnegut je moralist, ki včasih deluje kot tezni pisatelj, saj pove preveč. Tako v romanu sam komentira, da je zgodba klofuta bogu, ki uporablja cenene izgovore, da bi se izognil krivdi za težke ekonomske razmere na Zemlji. A oglejmo si namišljeni dialog še enkrat in ga malo dopolnimo v skladu s filozofsko tradicijo.

A1 Če ne bi zaspal na življenjski prekretnici in bi izkoristil svojo priložnost, bi obogatel.

E1 Ni res. Če bi *vsakdo* izkoristil svojo priložnost, potem ne bi obogatel. To je nemogoče, saj bi v zelo kratkem času izčrpali vse vire bogastva.

A2 Če *ti takrat* ne bi zaspal na življenjski prekretnici in bi izkoristil svojo priložnost, bi obogatel. To velja za vsak posamezen protidejstvenik namenjen vsakemu posamezniku!

E2 To me spominja na pošteno loterijo z, denimo 10.000 srečkami, v kateri samo ena zadane. Za vsako poljubno srečko *n* lahko rečeš: »Če kupim srečko *n*, bom zelo verjetno izgubil,« saj je verjetnost dobitka 1/10.000. *Vsak* od teh pogojnikov je resničen, vsi *hkrati* pa ne morejo biti resnični, saj ena srečka vendar bo zadela. Ampak Bog vendar vsakemu posebej *in* vsem skupaj zagotavlja dobitek!

A3 No …, tudi če bi vsakdo izkoristil svojo priložnost, bi še vedno obogatel, saj bi Bog v svoji dobroti že poskrbel, da bi bili zemeljski viri neizčrpni.

E3 Domnevam, da bi Bog poskrbel, da bi bili zemeljski viri neizčrpni z nekakšno intervencijo v ta svet. Ampak, zakaj potem ne intervenira že zdaj in takoj prepreči težkih ekonomskih razmer in krivic?

A4 Kdo pa si ti, da si drzneš soditi o božjih namenih! Kot pravi Hume (1974, 144): »To so skrivnosti, ki jim zgolj naravni in z ničemer podprti razum ni kos; pa naj uporabi katerikoli sistem, se mora na vsakem koraku zaplesti v nepremostljive težave in celo v nasprotja.«

Četudi razumemo protidejstvenike kot kontekstualno stroge pogojnike, se mi še vedno zdi, da gre za pravi spor. Mislim, da v tem primeru ne bi rekli, da imata, vsak v svojem kontekstu, prav oba, »finančni ekspert« in Einsteinov duh. Vprašanje je, kaj sploh je kontekst in kaj *je* resnično v tem kontekstu.

Contextualism, Counterfactuals and Realism

The contextualist claim about a given sentence is that it expresses different propositions with different truth values as uttered in some different contexts. Contextualism is philosophically attractive, it promises a simple resolution of big philosophical problems (each sentence expresses a true proposition as uttered in the context in which we accept it, but in no single context do they all express true propositions). But the problem, recognized already by Plato, is that contextualism seems to lead directly to relativism and subjectivism. Originally contextualism is a thesis about language – how to evaluate the truth value of utterances. In this article a theory of counterfactual conditionals as contextually strict conditionals is defended. Some problematic conditional patterns of inference are analysed (hypothetical syllogism, contraposition, strengthening of the antecedent). They seem invalid and really are invalid on the standard Stalnaker-Lewis semantical model of counterfactuals. But they turn out to be valid for contextually strict conditionals. It is argued that contextualism about counterfactuals has no dire consequences with respect to the problem of realism. Some counterfactual disputes are "real" disputes about matters of fact, about objective connections and (in)dependencies "in the world."

Keywords: contextualism, counterfactuals, strict conditionals, (anti)realism, inferences in conditional logic.

Literatura

Bennett, J. (1974). “Counterfactuals and Possible Worlds,” *Canadian Journal of Philosophy*, 4, str. 381-402.

Chisholm, R. (1946). “The Contrary-to-Fact-Conditional,” *Mind*, 55, str. 289-307, s popravki ponatis v Feigl H.; Sellars, W. (ur.), *Readings in Philosophical Analysis*, New York: Appleton-Century-Crofts, 1949, str. 482-497.

Gärdenfors, P. (1981). “An Epistemic Approach to Conditionals,”

American Philosophical Quarterly, 18, str. 203-211.

Goodman, N. (1947). “The Problem of Counterfactual Conditionals,” *Journal of Philosophy*, 44. str. 113-128; ponatis v Goodman, N., *Fact, Fiction and Forecast*, Indianapolis, New York: The BobbsMerrill, 1965.

Feldman, R. (1999). »Contextualism and Skepticism.« *Philosophical Perspectives*, 13, str. 91-114.

Gauker, C. (1987). “Conditionals in Context.” *Erkenntnis*, 27, str. 293-321.

Hawthorne, J. 2001. “Freedom in Context,” Philosophical Studies 104, str. 63-79.

Hume, D. 1974. Raziskovanje človeškega uma, Ljubljana: SM.

Hunter G. 1993. "The Meaning of 'If' in Conditional Propositions," The Philosophical Quarterly 43, str. 279-297.

Jackson, F. ur. 1991. Conditionals, Oxford: Basil Blackwell.

Lewis, D. 1973. Counterfactuals, Cambridge Mass.: Harvard University Press.

Lowe, E. J. 1985. "If A then B", Analysis, 45, str. 93-98.

Lowe, E. J. 1990. "Conditionals, Context and Transitivity," Analysis, 50, str. 80-87.

Mackie, J. L. 1980. The Cement of the Universe, Oxford: Clarendon Press.

McCall, S. 1983. "If, Since and Because: A Study in Conditional Connection", Logique et Analyse 26, str. 309-321.

Nute, D. 1984. "Conditional Logic", v Gabbay D., Guenthner F. ur.: Handbook of Philosophical Logic, vol. II, D. Reidel, 387-439.

Siebelt, F. 1993. "Some Notes on Counterfactuals, Context and Transitivity", Acta Analytica 10, str. 49-66.

Stalnaker, R. 1968. "A Theory of Conditionals", v Jackson Frank ur. (1991), str. 28-45.

Stalnaker, R. 1987. Inquiry, Cambridge, Mass.: The MIT Press.

Stalnaker, R. 1991. Indicative Conditionals, v Jackson ur. (1991), str. 136-154.

Stalnaker, R. 1999. Context and Content, Oxford: Oxford University Press.

Šuster, D. 1995. Sodobna teorija modalnosti - protidejstvena odvisnost in vzročnost : doktorsko delo, (Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za filozofijo, Doktorska disertacija).

Šuster, D. 2002. "Lewisova teorija protidejstvenikov", Analiza 1/6, 2002, str. 95-108.

Van Fraassen, B. C. 1981. "Essences and Laws of Nature", v Healey Richard ur. Reduction, Time and Reality, Cambridge: Cambridge University Press, str. 189-200.

Warmbrōd, K. 1981. "Counterfactuals and Substitution of Equivalent Antecedents", Journal of Philosophical Logic 10, str. 267-290.

Williamson, T. 2007. "Knowledge, Context and the Agent's Point of View" v Peter, G. in Preyer, G. ur, Content and Context. Essays on Semantics and Pragmatics, Oxford: Oxford University Press.

Wright, C. 1983. "Keeping Track of Nozick", Analysis 43, str. 134-140.

Wright, C. 1986. "Inventing Logical Necessity", v Butterfield J. ur.: Language, Mind and Logic, Cambridge: Cambridge University Press, str. 187-210.